günah olduğu inancıyla hayatının sonlarına doğru çalışmalarından pişmanlık duyarak bir daha resim yapmamaya yemin edip elindeki eserleri yaktığı veya sildiği yolundaki söylentiler sebep gösterilmektedir. Abdülhay Hâce'nin imzasını taşıyan orijinal bir eserin ele geçmemiş olmasına rağmen, birtakım çalışmalarının Muhammed b. Mahmûd Şah Hayyâm tarafından yapılmış kopyaları bazı saray albümlerinde yer almaktadır. Ayrıca Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan *Behrâm Mirza Albümü*'ndeki bir minyatürün (Hazine, nr. 2154, vr. 20^{b}), albüm hazırlanırken ona atfedilmiş olduğu görülmektedir. Washington Freer Gallery'de yer alan Sultan Ahmed b. Üveys'in divanındaki emsalsiz derecede güzel minyatürlerin de Abdülhay Hâce'ye ait olması kuvvetle muhtemeldir.

BİBLİYOGRAFYA :

Dost Muhammed, *A Treatise on Calligraphist and Miniaturists* (*Hâlât-ı Hünerverân*, nşr. M. Abdullah Chaghatai), Lahore 1936; Kādî Ahmed [Kummî], *Calligraphers and Painters* (trc. V. Minorsky), Washington 1959; L. Binyon v.dğr. *Persian Miniature Painting*, London 1933, Appendix II; Filiz Öğütmen, *XII-XVIII. Yüzyıllar Arasında Minyatür Sanatından Örnekler*, İstanbul 1966; Esin Atıl, *The Brush of the Masters: Drawings from Iran and India*, Washington 1978; Filiz Çağman—Zeren Tanındı, *Topkapı Sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri*, İstanbul 1979, s. 17; P. P. Soucek, "ʿAbd al-Ḥayy, Ḳāja", *EIr.*, I, 115-116.

FİLİZ ÇAĞMAN

ABDÜLHAY el-HASENÎ

(عبدالحى الحسنى)

Abdülhayy b. Fahriddîn
b. Abdilalî el-Hasenî
(1869-1923)

Hindistanlı âlim ve tarihçi.

22 Aralık 1869'da Leknev yakınlarındaki Ray Barilli'ye iki mil mesafede bulunan Seyyid Alemullah en-Nakşibendî'nin tekkesinde doğdu. Moğol istilâsı sırasında Bağdat'tan Hindistan'a göç ederek orada İslâmiyet'i yaymaya çalışan, Hz. Hasan soyundan gelen bir aileye mensuptur. Önce Leknev'de devrin tanınmış âlimlerinden Arapça, aklî ilimler, fıkıh ve tefsir dersleri aldı. Daha sonra, zamanın önemli ilim merkezlerinden biri olan Bhopal'da hadisten tıbba kadar çeşitli ilimler tahsil etti. Ardından, Hindistan'ın en büyük ilmî, dinî merkezleri olan Delhi, Sahâranpûr, Diyûbend (Deoband), Panipat ve Serhend'e gitti; oralarda da bazı ilim adamlarının derslerini takip ederek icâzet aldı.

Müslümanların kalkınmasına ve öğretim metotlarının yenileştirilmesine büyük önem veren Abdülhay 1895'te Leknev'e yerleşti. Zamanının büyük bir kısmını, bu gayeleri gerçekleştirmek üzere 1893'te Nedvetü'l-ulemâ adıyla kurulmuş olan cemiyete ayırdı. 1915'te Nedve'ye müdür oldu. Ölümüne kadar Nedvetü'l-ulemâ ve ona bağlı bir kuruluş olan Dârü'l-ulûm'da çalıştı. Arap, Fars, Urdu dil ve edebiyatlarıyla İslâm sonrası Hindistan tarih ve medeniyeti, ilim ve telif hareketleri hakkında geniş bilgi sahibiydi. Son günlerine kadar kitap yazmakla meşgul oldu. 2 Şubat 1923'te vefat etti. Seyyid Alemullah'ın zâviyesinde onun kabri yanına defnedildi. Meşhur fikir adamı Ebü'l-Hasan Ali el-Hasenî en-Nedvî ile Nedvetü'l-ulemâ eski başkanı Abdülalî el-Hasenî (ö. 1961) onun oğullarıdır. Fıkıh, tefsir, hadis, siyer ve tarih alanlarında çeşitli eserler yazan Abdülhay el-Hasenî'nin başlıca eserleri şunlardır:

1. ***Nüzhetü'l-ḫavâṭır**** *ve behcetü'l-mesâmiʿ ve'n-nevâẓır*. I-XIV. (VII-XX.) yüzyıllar arasında Hindistan'da yaşamış 4500 kadar âlim, mutasavvıf, edip, siyaset ve devlet adamının biyografilerini ihtiva eden sekiz ciltlik Arapça bir eserdir. 1. cilt hicrî I-VII. asırlara, diğer ciltler de VIII. yüzyıldan başlamak üzere her biri bir yüzyıla tahsis edilmiştir. Eserin önce ikinci cildi, İbn Hacer el-Askalânî'nin hicrî sekizinci asır âlimlerinin biyografilerine dair *ed-Dürerü'l-kâmine* adlı eserinin zeyli olarak neşredilmiş (Haydarâbâd 1350/1931), yedinci cilde kadar olan diğer ciltler 1366-1378 (1947-1959) yılları arasında, sekizinci cilt ise 1390 (1970) yılında Haydarâbâd'da basılmıştır. 2. *Cennetü'l-maşriḳ ve maṭlaʿu'n-nûri'l-müşriḳ*. Hindistan'ın fizikî ve beşerî coğrafyası ile İslâm sonrası tarihinin ele alındığı eserde Hindistan'da hüküm süren devletler, hükümdar ve valiler, bunların yönetim şekilleri ve uygulamalarından geniş bir şekilde bahsedilmekte, ayrıca Hindistan'da İngiliz hâkimiyeti ve Hindistan bağımsızlık hareketlerine de yer verilmektedir. Eser, muhtevasına daha uygun olarak *el-Hind fi'l-ʿahdi'l-İslâmî* adıyla yayımlanmıştır (Haydarâbâd 1972). 3. *Maʿârifü'l-ʿavârif fî envâʿi'l-ʿulûm ve'l-maʿârif*. İslâmiyet'in Hindistan'da yayılışından XX. yüzyılın başlarına kadar Hindistan'da eğitim ve öğretim tarihi, dinî ve müsbet ilimler, dil, edebiyat, tarih ve coğrafya alanındaki gelişmeler ve bu dallarda yazılan eserlerden bahseden bu kitap da *eṣ-Ṣeḳāfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind* adıyla neşredilmiştir (Dımaşk 1377/1958). 4. *Telḫîṣü'l-aḫbâr*. Hadis alanında değerli bir çalışma olan eserde, senedler verilmeksizin sadece hadisler zikredilmektedir. Nevevî'nin *Riyâżü'ṣ-ṣâliḥîn*'i gibi sahih hadisleri ihtiva eden bu eser de müellifin ölümünden sonra *Tehẕîbü'l-aḫlâḳ* adıyla yayımlanmıştır (Dımaşk 1394/1974, Beyrut 1398/1978). 5. *Müntehaʼl-efkâr*. *Telḫîṣü'l-aḫbâr*'ın şerhidir. 6. *Gül-i Raʿnâ* (A'zamgarh 1343/1924). Urdu şiir tarihi ve şairlerine dair bir eserdir (müellifin bunlardan başka Urduca, Arapça ve Farsça bazı eser ve risâleleri için bk. Kudretullah el-Hüseynî, *Abdülḥay el-Ḥasenî*, s. 280-288).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülhay el-Hasenî, *eṣ-Ṣeḳāfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind* (nşr. Ebü'l-Hasan Ali en-Nedvî), Dımaşk 1983; Abdülalî el-Hasenî, [Abdülhay el-Hasenî], *Nüzhetü'l-ḫavâṭır*, Haydarâbâd 1382/1962, I. c., *Mukaddime*; Ebü'l-Hasan Ali en-Nedvî, *a.e*, 1390/1970, VIII. c., *Mukaddime*; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 74, 863; Sezgin, *GAS*, II, 863; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, Kahire 1373-78/1954-59, IV, 62; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müʾellifîn*, Dımaşk 1376-80/1957-61 → Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî), V, 108-109; Ahmed Atıyyetullah, *el-Ḳāmûsü'l-İslâmî*, Kahire 1399/1979, V, 115; Yûnus İbrâhim es-Sâmerrâî, *ʿUlemâʾü'l-ʿArab fî şibhi'l-ḳārreti'l-Hindiyye*, Bağdad 1986, s. 784-786; A. S. Bazmee Ansari, "Nuzhat al-Khawāṭir", *IS*, XVI/2 (1977), s. 147-150; a.mlf., "Nuzhat al-Khawāṭir", *HI*, VII/2 (1984), s. 111-115; Nesîm Ahmed Ferîdî, "ʿAbdülhay", *UDMİ*, XII, 855-857; Kudretullah el-Hüseynî, *Abdülḥay el-Ḥasenî*, Cidde 1403/1983, s. 280-288.

MEHMET MAKSUDOĞLU

ABDÜLHAY el-KETTÂNÎ

(عبدالحى الكتانى)

(bk. KETTÂNÎ, Muhammed Abdülhay).

ABDÜLHAY el-LEKNEVÎ

(عبدالحى اللكنوى)

(bk. LEKNEVÎ).

ABDÜLKÂDİR, Şeyh

(الشيخ عبدالقادر)

(1874-1950)

Hindistanlı devlet adamı ve yazar.

Babasının, maliye memuru olarak bulunduğu Pencap şehrinde doğdu. İlk ve orta tahsilini Lahor'da tamamladı. 1894'te aynı şehirde bulunan Foreman Christian College'den mezun oldu. Bir

süre öğretmenlik yaptı. Gazeteciliğe merakı yüzünden Lahor'a dönerek 1895'te Pencap *Observer* gazetesine girdi ve 1898'de aynı gazetenin yazı işleri müdürü oldu. 1901'de Urduca *Maḫzen* adlı bir dergi çıkardı. Bu arada Lahor'da İslâmî ilimler alanında eğitim ve öğretim yapan bir yüksek okulda öğretmenlik yaptı. 1904'te hukuk öğrenimi için İngiltere'ye gitti. 1907'de İstanbul'a gelen Abdülkādir, II. Abdülhamid ile görüştü ve Hamîdiye madalyası ile taltif edildi. 1909 yılına kadar Delhi'de avukatlık yaptı ve arkadaşı Şeyh Muhammed İkrâm ile *Temeddün* dergisini çıkardı. Daha sonra Lahor'a giderek mesleğini orada sürdürdü. 1911 yılında hukuk müşaviri sıfatıyla Layalpûr'a, 1921'de Lahor mahkemesi üyeliğine tayin edildi. Kısa bir süre sonra istifa ederek siyasete atıldı. Pencap Eyalet Meclisi'nde üye, başkan vekili ve başkan olarak görev yaptı. 1926'da Cenevre'de toplanan VII. Milletler Cemiyeti'ne Hindistan temsilcisi sıfatıyla katıldı. 1927'de Madras'ta toplanan Hindistan Müslümanları Eğitim Konferansı'na başkanlık etti. Ertesi yıl İngiliz idaresi tarafından kendisine "sir" unvanı verildi. Lahor'a yerleştiği 1945 tarihine kadar Hindistan adalet ve hükümet teşkilâtında önemli görevlerde bulundu. 1948'de *Maḫzen* dergisini yeniden yayımlamaya başladı. Pencap Üniversitesi Urduca Bölümü'nde fahrî dersler verdi. 9 Şubat 1950'de Lahor'da öldü.

Abdülkādir, Urdu dili ve edebiyatının gelişmesine ve İngilizce'nin tesirinden kurtulmasına çalışmış, yayımladığı gazete ve dergilerde Hint yarımadasındaki zengin İslâm kültür mirasının önemini ve birleştirici rolünü dile getirmeye gayret etmiştir. Bu yönüyle onu Pakistan'ın mânevî kurucularından saymak mümkündür.

Eserleri. 1. *Maḳām-ı Ḫilâfet.* Çeşitli İslâm ülkelerine, özellikle Türkiye'ye yaptığı seyahat hâtıralarını ihtiva eder. 2. *The New School of Urdu Literature.* 1898'de kaleme aldığı bu eserde tanınmış bazı Urdu şair ve edipleri hakkındaki görüşleri yer almaktadır. Kitap daha sonra *Famous Urdu Poets and Writers* adıyla yeniden yayımlanmıştır. 3. *Mežâmîn-i Maḫzen-i Edeb.* Gazete ve dergilerde yayımlanan yazılarından derlenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Annemarie Schimmel, *Islam in the Indian Subcontinent,* Leiden 1980, s. 217; [İdâre], "ᶜAbdülḳādir (Sir, Şeyḫ)", *UDMİ*, XII, 914-916.

 (DİA)

ABDÜLKĀDİR el-BAĞDÂDÎ

(عبدالقادر البغدادى)

Abdülkādir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî (ö. 1093/1682)

Arap edebiyatı tarihçisi ve dil bilgini.

1030 (1621) yılında Bağdat'ta doğdu ve ilk tahsilini orada yaptı. Bu arada Farsça ve Türkçe'yi öğrendi. On sekiz on dokuz yaşlarına geldiğinde, Osmanlı-Safevî savaşlarından dolayı iç karışıklıkların hüküm sürdüğü Bağdat'tan ayrılarak Şam'a gitti (1639). Orada kaldığı süre içinde tanınmış âlimlerden ders aldı. Daha sonra Kahire'ye geçen Bağdâdî, Ezher'in önde gelen âlimlerinden İslâmî ilimler, edebiyat, mantık ve felsefe okudu. Yâsîn el-Hımsî, Nûreddin eş-Şebrâmellisî gibi bilginler yanında en çok bağlandığı hocası, devrin tanınmış simalarından biri olan Şehâbeddin el-Hafâcî idi. Hafâcî vefat ettiğinde (1659) kitaplarının büyük bir kısmı ona kaldı. Bağdâdî'nin bin kadar Arap şairinin divanını da ihtiva eden şahsî kütüphanesi, zamanının en zengin kütüphanelerinin başında gelmekteydi.

Anadolu'ya birkaç defa seyahatte bulundu. İlk defa Zilkade 1077'de (Mayıs 1667) Kahire'den İstanbul'a, oradan da Edirne'ye gitti. Ancak fazla kalmadan tekrar Kahire'ye döndü. İkinci seyahatini, Kahire'de tanışarak yakın bir dostluk kurduğu Kethüdâ İbrâhim Paşa ile birlikte Şam üzerinden yaptı. Bazı eserlerini ihtiva eden kendi el yazması bir mecmuada (bk. Nazif Hoca, *ŞM*, IV, 122) belirttiği üzere, bu defa da Şevval 1084'te (Ocak 1674) Kahire'den ayrıldı ve İstanbul'a uğrayarak Edirne'ye geçti. Orada Sadrazam Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa ile tanıştı ve *Şerḥu Şevâhidi Şerḥi't-Tuḥfeti'l-Verdiyye* adlı eserini ona ithaf etti. Bir dostunun oğlu olan ve Edirne'de kendisini ziyaret eden *Ḫulâṣatü'l-eṡer* müellifi Muhibbî'nin belirttiğine göre, Osmanlı devlet büyüklerinden yakın ilgi gören Bağdâdî, Sultan IV. Mehmed'in de takdirini kazanmış ve *Ḫizânetü'l-edeb* ile İbn Hişâm'ın *Şerḥu Bânet Suᶜâd* adlı eserine yaptığı hâşiyesini ona ithaf etmiştir. Bu seyahatinde oğlu Ahmed ile birlikte IV. Mehmed'in Lehistan seferine de katıldı. Ancak bu arada ağır bir hastalığa yakalandı ve İstanbul'a uğrayarak Konya üzerinden Kahire'ye döndü (Şâban 1087/Ekim 1676). Daha sonra üçüncü defa Anadolu'ya yaptığı seyahatte gözünden rahatsızlanarak İstanbul'dan deniz yoluyla Kahire'ye döndü (1680) ve iki yıl sonra orada vefat etti.

Abdülkādir el-Bağdâdî, Fars edebiyatı alanında da söz sahibi olmakla birlikte asıl şöhretini nesir ve nazım yönleriyle ilgilendiği Arap dili ve edebiyatı üzerinde yapmış, bu sahada otorite kabul edilmiştir. Eserleri arasında başka edip ve şairlerin kitaplarına, özellikle "şâhid beyit"lere yazdığı şerh ve hâşiyeler yekûn tutmakta, ayrıca Arapça'ya yaptığı bazı tercümeler de yer almaktadır.

Eserleri. 1. *Ḫizânetü'l-edeb**. En tanınmış kitabıdır. İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *el-Kâfiye* adlı nahve dair eserine Radıyyüddin el-Esterâbâdî'nin (ö. 686/1287) yaptığı şerhte geçen 957 "şevâhid"in (örnek beyitler) açıklandığı bu eser, Arap dili ve edebiyatına dair ansiklopedi mahiyetinde önemli bir eserdir. İlk defa 1299 yılında, kenarında Aynî'nin *eş-Şevâhidü'l-kübrâ*'sı olduğu halde Bulak'ta dört cilt halinde basılmıştır. Ayrıca M. Muhyiddin Abdülhamîd'in sadece iki cildini yayımladığı (Kahire 1344) *Ḫizânetü'l-edeb,* 1348-1352 yılları arasında yine dört cilt olarak Kahire'de basılmış, nihayet bu değerli eserin ilmî neşri Abdüsselâm M. Hârûn tarafından yapılmıştır (Kahire 1967-1982, Metin, I-XI; Kahire 1986, Fihrist, XII-XIII). 2. *Şerḥu Şevâhidi şürûḥi'ş-Şâfiye.* İbnü'l-Hâcib'in sarfa dair *eş-Şâfiye* adlı eserine Radıyyüddin el-Esterâbâdî tarafından yapılan şerhte geçen 190 şâhid beytin açıklamasından ibaret olan bu eser, söz konusu şerhle birlikte basılmıştır (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd v.dğr., Kahire 1356, I-IV). 3. *Lugat-i Şâhnâme.* Firdevsî'nin eserindeki güç anlaşılan Farsça kelimelerin Türkçe açıklaması olan bu eser C. Salemenn tarafından neşredilmiştir (*Lugat-i Şāhnāme, ᶜAbdulqādiri Baġdādensis Lexion Šahnāmianum,* Petersburg 1895). 4. *Şerḥu ebyâti Muġni'l-lebîb.* İbn Hişâm'ın nahve dair *Muġni'l-lebîb* adlı eserinde geçen 946 örnek beyti açıkladığı bu eseri, Abdülaziz Rabâh ve Ahmed Yûsuf ed-Dekkāk tarafından yayımlanmıştır (Şam 1973-1978, I-VI). 5. *Şerḥu Şevâhidi Şerḥi't-Tuḥfeti'l-Verdiyye.* İbnü'l-Verdî'nin nahve dair 150 beyitlik manzumesine yine kendisinin yaptığı şerhte geçen örnek beyitleri açıkladığı bu eser (İstanbul 1978) ile İbn Hişâm'a ait *Şerḥu Bânet Suᶜâd* adlı esere yaptığı hâşiye (Beyrut 1980, I), Nazif Hoca tarafından neşredilmiştir. 6. *Risâle fî maᶜne't-tilmîẕ.*